

(אֶהְבֶּה רַבָּה) (אֶהְבֶּת עוֹלָם) אֶהְבֶּתָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ, חֲמִלָה גְדוֹלָה
וַיִּתֶּרָה חֲמִלָתָ עָלֵינוּ: אָבִינוּ מִלְכֵנוּ, בַּעֲבוּר (שְׁמָךְ
הַגְדוֹל וּבַעֲבוּר) אֲבוֹתֵינוּ שֶׁבִטְחוּ בְךָ, וַתִּלְמַדְם חֻקֵּי חַיִּים, (לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ

◆ עמק ברכה ◆

דהשתא, דפתח ביה הברכה. ומאי שאומר אור
חדש כו' אינו אלא הזכרה בעלמא, שמזכיר
לשון אור סמוך לברכה וכמ"ש לעיל. ועיין עוד
לקמן (ס"ק פ"ח) ומ"ש לעיל.

עיון ובירור:

א. **אהבה רבה:** וזהו הנוסח בסידורי אשכנז
וכך הוא בסדור רע"ג. אבל בסידורי ספרד
ובסידור האר"י ז"ל הנוסח "אהבת עולם". ומקור
דין זה מהגמ' (ברכות יא ע"ב). והכי איתא
התם: ואידך מה הוא. א"ר יהודה אמר שמואל
אהבה רבה. וכן אמר ר' אלעזר לר' פדת בריה
אהבה רבה. תניא נמי הכי אין אומרים אהבת
עולם אלא אהבה רבה. ורבנן אמרי אהבת
עולם. וכן הוא אומר ואהבת עולם אהבתך על
כן משכתך חסד. ותו איתא התם: א"ר יהודה
אמר שמואל השכים כו' שכבר נפטר באהבה
רבה ע"כ.

וקשה, דאמר תני נמי הכי, ומייתי ראייה לסתור,
הא דשמואל ור' אלעזר דאמרי "אהבה
רבה". שהרי הביא הברייתא דרבנן אמרי אהבת
עולם, ולפי הכלל הרי הלכה כרבים. וצריך
לומר, דכיון דהא דאהבה רבה בלשון סתמא
קתני ליה, ש"מ דבעל הברייתא סתם להלכה
כהאי מאן דאמר, ולא כרבנן. ולהכי נמי התם
בסמוך נקט סתמא דתלמודא דלא קאמרי אהבה
רבה. אלא אי אמרת אהבה רבה כו' לעולם
אהבה רבה כו', ש"מ דקים להו לאמוראי,
דהלכה כת"ק דאמר אהבה רבה, משום דתני
ליה בלשון סתמא. ושפיר מייתי ראייה מהאי
ברייתא להא דשמואל ורבי אלעזר.

ועוד, שהרי מצינו בגמ' דאפילו על יחיד אומר
וחכמים אומרים. עיין נדה (דף ח' ע"ב)
אמר ר' יוחנן מאן חכמים רבי אליעזר. ועיין
תוס' שם. והם היו בקיאים טובא בברייתות.
ומכיון דמייתי בגמ' לסיוע להא דשמואל ור'

הבדלות הוא מונה, ופרש"י ז"ל, דבין יום
השביעי לששת ימי המעשה היינו בין קודש
לחול. ומשום דבעי למימר מעין חתימה סמוך
לחתימתה, עיי"ש. ואף דלא הוי רק אזכרה
בעלמא. דהא עתה לאו בין יום הז' לששת ימי
המעשה הוא, ומ"מ סגי בהכי. והכי נמי, אם
מזכיר אור כל דהוא, ואפילו מה שאינו של
עכשיו אלא שלעתיד, סגי ליה בהא. דעיקר
חתימה הוא על תחלת הברכה על אור דהשתא,
כמו בהבדלה במוצאי יו"ט.

ג. ועיין עוד בכתובות (דף ח' ע"א): בא"י אמ"ה
אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה כו',
מהרה ה' אלקינו ישמע בערי יהודה ובחוצות
ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול
כלה כו', בא"י משמח חתן עם הכלה. הנה
התחלת הברכה ועיקרה מוסבת על שמחת חתן
וכלה ועל אותו הזוג דהשתא, ואח"כ מתפלל
על שמחה, וקול חתן וקול כלה דלעתיד לבוא,
וחותם "משמח חתן עם הכלה" על השמחה
דהשתא, של האיש והאשה, עיין רש"י שם.
והתם נמי אי לאו דהוה מוסיף בה תפלה
ובקשה, לא הוה חותם בה כלל, דהא כולה
הוראה אחת היא, וכיון דמוסיף בה דברים, בעי
למיחתם אמאי דפתח בעיקר הברכה "משמח
חתן וכלה" דהשתא, כמו בברכת גאל ישראל
דהגדה, וכמו שכתבתי לעיל. ולא מפסיד מידי
במאי דסמיק ליה לשון תפלה אלעתיד לבוא,
דכיון דמזכיר הלשון "קול חתן וקול כלה"
דלעתיד, חשיב ג"כ למיברך ולסיום "משמח
חתן וכלה". אע"ג דלאו אהיהא שמחה דלעתיד
קאי הברכה.

ד. וזה מדוקדק בדברי רב שרירא גאון ז"ל,
שכתב הלשון: "שלא על אותו האור
מברכין", כלומר, דסיום הברכה לא קאי על
אותו האור שלעתיד לבוא כלל. אלא על אור

בְּלִבָּב שְׁלָם, כִּן תַּחֲנֵנוּ וּתְלַמְדֵנוּ: אָבִינוּ אָב הַרְחֵמֵן, הַמְרַחֵם, רַחֵם

◆ שירותא רצלותא ◆

תולעת יעקב ורמ"ק. קדושה זו נקראה "קדושה דישיבה", ואותה שבשמונה עשרה "קדושה דעמידה" ואותה שב"ובא לציון" "קדושה דסדרא". והאופנים ירושלמי (ברכות כד, ב [פ"ג ה"ב]) ופרקי דרבי אליעזר (פ"ד). לא-ל ברוך הנוסח, בכללו, בסדר רב עמרם גאון ומחזור ויטרי, וראה זהר (פקודי רס, ב). מרומ וקדוש שבנוסח ספרד על פי סידורי הספרדים, אריז"ל, רמ"ק וסדר היום. והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא - פיסקה זו שיש מוסיפים, מובאה בב"י (אור"ח סי' נט) וראה מש"כ שם, בד"ה ונוהגין באשכנז, בשם המנהיג ומהר"י אבוהב. על הניקוד של לא-ל ולמלך רבו הדעות.

אהבה רבה

אהבה רבה נוסח אשכנז, והוא על פי רב עמרם גאון, וראה תוספות (ברכות יא, ב, ד"ה ורבנן) ורא"ש (לברכות שם)¹¹⁴. אהבת עולם נוסח ספרד, והוא על פי - רבי סעדיה גאון, רי"ף (ברכות ה, ב) מחזור ויטרי¹¹⁵, אשכול [הלכות תפילה דף טז, א] ("אין אומר אהבה רבה אלא אהבת עולם"), אבודרהם ("וכתב מר רב כהן צדק שיש לקיים דברי שניהם"¹¹⁶ ולומר בשחרית וכו' וכן כתוב בסדר דרב עמרם גאון, וכן כתב מר שר שלום וכו' ורבינו שרירא ורבינו האי כתבו - אין אנו מאמינים שמר שר שלום אמר כן וכו' וכו' וכבר פשט המנהג כדברי רבינו שרירא ורבינו האי"), כל בו [סי' ח] ("ופסקו הגאונים ז"ל כרבנן דאמרי אהבת עולם וכו' ולא כשמואל וכו' וכו'"), וראה טור (אור"ח סי' ס). גם לפי קבלת אריז"ל הנוסח כך (פרי עץ חיים שער קריאת שמע), וראה מאמרי הזהר - פקודי (רס ב), פנחס (רמא, ב), תוספות זהר (דף שז, ב) ששם הגירסא אהבת עולם, ואילו שם (עמוד א) אהבה רבה, וראה ספר אור צדיקים שכתב לאמר בחול אהבת עולם ובשבת אהבה רבה, ושערי תשובה (לסי' ס באור"ח) מש"כ בשם כתבי אריז"ל וש"צ, ושער הכולל לסידור הרב, בעל התניא ז"ל. אבינו מלכנו בעבור אבותינו הנוסח בסדר רבי עמרם גאון ובמחזור ויטרי, וראה רשב"א למסכת ברכות פרק שלשה שאכלו [ברכות מט, א] (מובא בב"י אור"ח סי' קפח). בעבור שמך הגדול הוספת הספרדים - על פי אבודרהם, רמ"ק, סדר היום, וראה ראשית חכמה (פרק ז שער אהבה). תחנונו ותלמדנו על פי מחזור ויטרי, (בסדר רב עמרם גאון ובאבודרהם - כן תחנונו¹¹⁷). לעשות רצונך בלבב שלם שבנוסח ספרד - על פי סידורי הספרדים, וכך מנסחים הריעב"ץ ובעל התניא. רחם נא יש מוסיפים

◆ הערות ◆

אכן גולדשמיט (סדר רב עמרם גאון הוצאת מוסד הרב קוק תשל"ב) אינו מציין זאת, ולפי הגרסה שם הנוסח הוא "מתנשאים לעומתם משבחים ואומרים". בסדר רב עמרם גאון הוצאת מכון ירושלים הגרסה דומה: "מתנשאים לעומתן", ואף שם לא מוזכר כ"י עם נוסח אחר. 114. וכך גם בפירושי סידור התפילה לרוקח. 115. בכ"י לונדון, אכן בהרבה כתבי יד (ששון, הסמינר ע"ש שכטר ועוד) הנוסח הוא "אהבה רבה". 116. בגמרא (ברכות יא ע"ב) נחלקו בזה רבי יהודה בשם שמואל ורבנן. לדעת שמואל יש לומר "אהבה רבה" ולדעת רבנן "אהבת עולם". 117. וכך נראה מהרמב"ם בסדר התפילה, ועיין בפירושי סידור התפילה לרוקח שכתב: "ולדברי צרפתים שמוסיפים מדעתם ואומרים כן תחנונו ותלמדנו גם בזה אין רוח חכמה נוחה בהם, שהרי נעלם מעיניהם וטחו עיניהם מראות מה שכתב רבינו החסיד זצ"ל שבברכת אהבה רבה יש בה ארבעה מיני לימודים, ואלו הן: ותלמד א', ללמוד ב', וללמוד ג', תלמוד ד', וכנגדן תמצא ארבעה למדין באלפ"א ביתא במילוי, ואלו הן: אל"ף, גימ"ל, דל"ת, למ"ד".

◆ עמק ברכה ◆

דשמואל מבריייתא, דתניא כוותיהו דרבנן, וכל מה דמשתכחת בתר הכי אהבה רבה, אעיקרא דשמואל גריר, ע"כ. וכן כתב הרמב"ם ז"ל וכן נהגו בספרד.

והנה הדברים תלויים בגירסת הגמ', דגירסת הרי"ף פשוט דהלכה כרבנן, ואין לומר אהבה רבה אלא אהבת עולם. ובספר האשכול (הל' תפלה סי' ה') כתב על דברי הרי"ף, שנמשך אחר בעל הלכות גדולות בגירסתו, אבל יש גירסאות אחרות. ומה שכתב הרי"ף דכל מאי דשקיל וטרי בתר הכי, קא גריר למילתא דשמואל, הוא דוחק. ע"כ. נראה כוונתו ז"ל למה שכתבתי לעיל, דסתמא דגמרא לקמן שקיל וטרי בדברי ר' זירא, ונקיט אהבה רבה. וכן כתב הרא"ש ז"ל ראייה זו. מסתמא דגמרא לקמן, עיי"ש, דהא מ"מ כיון דסתמא דגמ' נקיט הכי, ש"מ דהלכה כשמואל.

ג. וכתוב עוד בספר האשכול, שנראה שיפה עשו הגאונים פשר, לומר בשחר אהבה רבה. דגבי שחר אדכרו אמוראי בתראי להדיא אהבה רבה, ובערב אהבת עולם כרבנן, עיי"ש. ועיין בראבי"ה (ברכות אות ל"ד) שכתב שהגירסא שלפנינו, "אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה. נמצא כך בספר הבא משיבת ירושלים".

והנה צריך להבין מאי דקפיד תנא קמא, לפי הגירסא שלפנינו, שלא לומר אהבת עולם אלא אהבה רבה, ומאי זה קפידא שלא לומר כך. ומאי נפ"מ, אי משבח לישראל ב"אהבת עולם" או ב"אהבה רבה", עד שנאמר שלא לומר אהבת עולם. ולמה איפלגו כל כך בהא תנאי ואמוראי. ועוד קשה, וכי לא ידע התנא קמא דקרא כתיב הכי "ואהבת עולם אהבתיך". ובמאי פליגי להקפיד כל כך שלא לומר כלישנא הקרא.

ולמעלה בסוגיין איתא בגמרא, ולחכי אמרינן "ובורא חושך" ולא "ובורא נוגה", אע"ג דאנהורא דיממא קא מברך, משום דחכי כתיב בקרא, אלא דסתר זה אח"כ, דמ"מ הוי לי

אלעזר מתנא קמא דבריייתא, ש"מ דקים להו דאף דתני לשון ורבנן אמרי, אין אלו אלא דברי יחיד. וכן במו"ק (דף כ' ע"א) אמר לי יחידא הוא ולא ס"ל כוותיה. וכתבו התוס' ואע"ג דלעיל נקיט וחכמים אומרים כו' עיי"ש.

ועוד דמעשה רב. והרי הורה לי ר' אלעזר לר' פדת בריה שיעשה מעשה כת"ק דבריייתא. ואנו, אין לנו לדחות דברי אמוראים או להקשות עליהם ממשנה ובריייתא, שהם היו בקיאים במשנה ובריייתות טפי מינן. שהם דקדקו בטעמי התנאים והעמידו הלכה על בוריה, כמו שכתב רש"י ז"ל (נדה ז' ע"ב) בד"ה הא קמ"ל, עיי"ש. וכיון דלא שקלו וטרי בגמ', ולא הקשו על שמואל ור' אלעזר מאותה ברייתא, וכש"כ שהביאה לסיוע, ש"מ דבהא אין הלכה כרבנן אלא כת"ק. ומשום הכי נהגו בארצות אשכנז לומר אהבה רבה, לפי שכך עולה ההלכה מתוך הגמרא, לפי הגירסא שלפנינו.

ומה שכתבו התוס' שם, בד"ה ורבנן, עיי"ש, דמשמע מדבריהם וכן משמע מדברי הטור (או"ח בריש סי' סו) עיי"ש, דעשאו כמו פשרה, לאמרר בשחרית אהבה רבה ובערב אהבת עולם, לא זכיתי להבין, דלכאורה, הוא נגד הסברא. כיון דתנא קפיד ואמר "אין אומרים אהבת עולם". איך יהי' לנו רשות לעשות פשרה מדעתינו ועושים דלא כמר, אם נאמר דבתרווייהו פליגי. ואמנם במשך דברינו בסמוך יבואר בס"ד דבערבית לא נחלקו מעולם, ולכולי עלמא אומרים אהבת עולם.

ב. מיהו הרי"ף ז"ל יש לו גירסא אחרת בגמרא וכן הוא בבב"ג: ברכה שנייה מאי היא. א"ר יהודה אמר שמואל אהבה רבה, ורבנן אמרו אהבת עולם. תניא נמי הכי אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם, וכן הוא אומר ואהבת עולם אהבתיך וגו'. וכתב הרי"ף דקיי"ל כרבנן. והאי דאמר לקמן מאי טעמא שכבר נפטר באהבה רבה, התם מימרא דשמואל הוא, דאיהו ס"ל דאומר אהבה רבה. וכבר אידחיא לה

◆ עמק ברכה ◆

דשמואל מבריתא, דתניא כוותיהו דרבנן, וכל מה דמשתכח בתר הכי אהבה רבה, אעיקרא דשמואל גריר, ע"כ. וכן כתב הרמב"ם ז"ל וכן נהגו בספר.

והנה הדברים תלויים בגירסת הגמ', דגירסת הרי"ף פשוט דהלכה כרבנן, ואין לומר אהבה רבה אלא אהבת עולם. ובספר האשכול (הל' תפלה סי' ה') כתב על דברי הרי"ף, שנמשך אחר בעל הלכות גדולות בגירסתו, אבל יש גירסאות אחרות. ומה שכתב הרי"ף דכל מאי דשקיל וטרי בתר הכי, קא גריר למילתא דשמואל, הוא דוחק. ע"כ. נראה כוונתו ז"ל למה שכתבתי לעיל, דסתמא דגמרא לקמן שקיל וטרי בדברי ר' זירא, ונקיט אהבה רבה. וכן כתב הרא"ש ז"ל ראי' זו. מסתמא דגמרא לקמן, עיי"ש, דהא מ"מ כיון דסתמא דגמ' נקיט הכי, ש"מ דהלכה כשמואל.

ג. וכתוב עוד בספר האשכול, שנראה שיפה עשו הגאונים פשר, לומר בשחר אהבה רבה. דגבי שחר אדכרו אמוראי בתראי להדיא אהבה רבה, ובערב אהבת עולם כרבנן, עיי"ש. ועיין בראבי"ה (ברכות אות ל"ד) שכתב שהגירסא שלפנינו, "אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה. נמצא כך בספר הבא משיבת ירושלים".

והנה צריך להבין מאי דקפיד תנא קמא, לפי הגירסא שלפנינו, שלא לומר אהבת עולם אלא אהבה רבה, ומאי זה קפידא שלא לומר כך. ומאי נפ"מ, אי משבח לישראל ב"אהבת עולם" או ב"אהבה רבה", עד שנאמר שלא לומר אהבת עולם. ולמה איפלגו כל כך בהא תנאי ואמוראי. ועוד קשה, וכי לא ידע התנא קמא דקרא כתיב הכי "ואהבת עולם אהבתך". ובמאי פליגי להקפיד כל כך שלא לומר כלישנא הקרא.

ולמעלה בסוגיין איתא בגמרא, ולחכי אמרינן "ובורא חושך" ולא "ובורא נוגה", אע"ג דאנהורא דיממא קא מברך, משום דחכי כתיב בקרא, אלא דסתור זה אח"כ, דמ"מ הוי לי

אלעזר מתנא קמא דבריתא, ש"מ דקים להו דאף דתני לשון ורבנן אמרי, אין אלו אלא דברי יחיד. וכן במו"ק (דף כ' ע"א) אמר לי' יחידא הוא ולא ס"ל כוותיה. וכתבו התוס' ואע"ג דלעיל נקיט וחכמים אומרים כו' עיי"ש.

ועוד דמעשה רב. והרי הורה לי' ר' אלעזר לר' פדת בריה שיעשה מעשה כת"ק דבריתא. ואנו, אין לנו לדחות דברי אמוראים או להקשות עליהם ממשנה ובריתא, שהם היו בקיאים במשנה ובריתות טפי מינן. שהם דקדקו בטעמי התנאים והעמידו הלכה על בוריה, כמו שכתב רש"י ז"ל (נדה ז' ע"ב) בד"ה הא קמ"ל, עיי"ש. וכיון דלא שקלו וטרי בגמ', ולא הקשו על שמואל ור' אלעזר מאותה ברייתא, וכש"כ שהביאה לסיוע, ש"מ דבהא אין הלכה כרבנן אלא כת"ק. ומשום הכי נהגו בארצות אשכנז לומר אהבה רבה, לפי שכך עולה ההלכה מתוך הגמרא, לפי הגירסא שלפנינו.

ומה שכתבו התוס' שם, בד"ה ורבנן, עיי"ש, דמשמע מדבריהם וכן משמע מדברי הטור (או"ח בריש סי' סו) עיי"ש, דעשאו כמו פשרה, לאמר בשחרית אהבה רבה ובערב אהבת עולם, לא זכיתי להבין, דלכאורה, הוא נגד הסברא. כיון דתנא קפיד ואמר "אין אומרים אהבת עולם". איך יהי' לנו רשות לעשות פשרה מדעתנו ועושים דלא כמר, אם נאמר דבתרווייהו פליגי. ואמנם במשך דברינו בסמוך יבואר בס"ד דבערבית לא נחלקו מעולם, ולכולי עלמא אומרים אהבת עולם.

ב. מיהו הרי"ף ז"ל יש לו גירסא אחרת בגמרא וכן הוא בבה"ג: ברכה שנייה מאי היא. א"ר יהודה אמר שמואל אהבה רבה, ורבנן אמרו אהבת עולם. תניא נמי הכי אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם, וכן הוא אומר ואהבת עולם אהבתך וגו'. וכתב הרי"ף דקיי"ל כרבנן. והאי דאמר לקמן מאי טעמא שכבר נפטר באהבה רבה, התם מימרא דשמואל הוא, דאיהו ס"ל דאומר אהבה רבה. וכבר אידחיא לה

◆ עמק ברכה ◆

התמדת הישועה, עד שאמרו שאם שינה ואמר אמת ויציב בערב ואמת ואמונה בבוקר, לא יצא ידי חובת תיקון חכמים. ולהכי נמי תנא קמא דס"ל, לגירסא שלפנינו, אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה, סבירא ליה האי טעמא דרב, גם בברכה שלאחר ק"ש וגם אברכה שלפני ק"ש. וצריך לומר דוקא "אהבת עולם" בערבית. שזה מורה על האהבה התמידית והתדירית, והוא נמי לישנא דקרא. אבל בשחרית בעי למימר דוקא אלשעבר, ולהזכיר חסדי ה' ואהבתו הגדולה לישראל ע"י נתינת תורתו לעמו ישראל. ועל זה מתיחס עיקר הברכה לנתינת התורה. וכדס"ל נמי לשמואל בסוגיא זו, לענין ברכות התורה, דלאחר ק"ש אין צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה, לפי שעיקרה נתקנה להזכיר חסדי ה' שעברו עלינו בנתינת התורה הקדושה לישראל עם קרובו. ואף שמשנה מלשון הכתוב, מכל מקום לענין זה הוי לישנא מעליא טפי, ולא משגיחין אקרא, כדאיתא לעיל לענין "ובורא חושך". מיהו רבנן סבירא להו, דיאמר גם בשחרית אהבת עולם, דכל דהוא לישנא דקרא, אין לשנות בשביל דרשה ורמז. ולפי הגירסא שלפנינו ס"ל לאמוראי כתנא קמא, דיש קפידא בזה שלא לומר בשחרית אהבת עולם.

ד. ובזה יש ליישב מה שהיה תימה אצלי זה זמן רב. למה לא אמרו בגמרא, דמאחר דאיפלגו אי לומר אהבה רבה או אהבת עולם - דנימרינהו לכלהו, וכמו שהוא בגמרא שלפנינו, לענין ברכת התורה, הלכך נימרינהו לכלהו. וכן לקמן (נט ע"א) לענין ברכת הקשת וכן (בעמוד ב') שם אמר רב פפא הלכך נימרינהו לתרווייהו רוב ההודאות ואל ההודאות וכן בסוטה (דף מ' ע"א) דאיפלגו אמוראי במודים שהצבור עונין אחר הש"ץ, וכל אחד יש לו נוסחא אחרת, ואמר רב פפא התם הילכך נימרינהו לכלהו, עיי"ש. ולמה לא עשה פשרה גם כאן דנימרינהו לתרווייהו.

למימר ובורא נוגה משום לישנא מעליא, ומשום לישנא מעליא משנין לשון הכתוב. כדאמרינן נמי "ובורא את הכל" במקום הכתוב "ובורא רע", וא"כ על כרחך דהסברא נותנת, דכל זמן דליכא טעמא המכריח לשנות לשון הכתוב, עלינו לתפוס תמיד כלשון הכתוב. וא"כ צריך להבין, מאי הכריחו לתנא קמא בזה. ועוד קשה, שהערתי למעלה, דאם יש קפידא כל כך שלא לומר אהבת עולם, למה אנו נוהגין בערבית לומר אהבת עולם. וממטבע הברכה שאומרים בסופה "ואהבתך אל תסיר ממנו לעולמים", שחוזר למה שפתח באהבת עולם כדי להסמיק מעין פתיחה סמוך לחתימה, מוכח שכן נקבעה מטבע הברכה להתחיל באהבת עולם, ולא נחלקו בזה מעולם.

ומה שנראה לי בזה: בערבית לא נחלקו כלל, ולדברי הכל אמרינן אהבת עולם דוקא, כלישנא דקרא, וכדמוכח מסמוך לחתימתה שיש בה מעין הפתיחה, ואמרינן "ואהבתך אל תסיר ממנו לעולמים". וכי פליגי - בשחרית דוקא. והטעם, לפי דאיתא לקמן (דף יב ע"א) משמיה דרב, כל שלא אמר אמת ויציב שחרית, ואמת ואמונה ערבית, לא יצא ידי חובתו. ואסמכיה אקרא "להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות". פירוש, בבוקר יאמרו חסדי ה' על שעבר, ובלילות יאמרו מהאמונה. ואמונה שייך על לשון קיים ותדיר מעתה ועד עולם. מלשון (מלכים א' יא לח) ובניתי לך בית נאמן וכן (ישעי' כב כג) ותקעתיו יתד במקום נאמן. וכן כתב רש"י ז"ל שם, דברכת אמת ויציב כולה על החסד שעשה עם אבותינו, הוא שהוציאם ממצרים ובקע להם את הים. וברכת אמת ואמונה מדבר בה אף על העתידות שאנו מצפים, שיקיים לנו הבטחתו ואמונתו לגאלנו מיד מלכים ומיד עריצים, ולשון נפשנו בחיים ולהדריכנו על במות אויבינו. כל אלה הנסים התדירים תמיד, עכ"ל.

והיה הענין הזה חשוב אצלם כל כך, שיאמרו בבוקר הודאה על לשעבר, ובערב על

עֲלֵינוּ, וְתֵן בְּלִבֵּנוּ (בִּינָה) לְהִבִּין וּלְהַשְׁכִּיל, לְשִׁמּוֹעַ לְלִמּוּד וּלְלִמּוּד, לְשִׁמּוֹר
וּלְעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת כָּל דְּבָרֵי תִלְמוּד תּוֹרָתְךָ בְּאַהֲבָה: וְהָאֵר עֵינֵינוּ
בְּתוֹרָתְךָ, וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ, וְיִחַד לִבֵּנוּ לְאַהֲבָה וּלְיִרְאָה אֶת שְׁמֶךָ,
(לְמַעַן לֹא) וְלֹא גִבּוּשׁ*) וְלֹא נִפְלָם וְלֹא נִכְשַׁל לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי בְשֵׁם קְדֻשָּׁה
הַגָּדוֹל (הַגָּבוֹר) וְהַנּוֹרָא בְּטַחְנוּ, נִגִּילָה וְנִשְׁמַחָה בִּישׁוּעָתְךָ: (וְרַחֲמֶיךָ יֵי
אֱלֹהֵינוּ וְחֲסִדֶיךָ הַרְבֵּים אֵל יַעֲזֹבֵנוּ נִצַּח סֵלָה וְעַד מֵהָר וְהָבָא עֲלֵינוּ בְּרָכָה וְשְׁלוֹם

*)הערה: נוסח ספרד "למען לא גבוש".

◆ עמק ברכה ◆

בסידור הריעב"ץ ז"ל שתירץ יפה שעולה גם
על פי סוד, עיי"ש. ועיין בזה"ק (פינחס דף
רמ"א) ובסוף הספר שם (דף שז ע"א) ותמצא
ב' הנוסחאות. והספרדים יעשו כמנהג
אבותיהם ז"ל. עיי"ש. והנראה לפענ"ד
כתבתי.

ו. ועיין בזה"ק (חלק ג' רסג ע"ב) דבחי'
אברהם איהו אהבה רבה ואיהו קשורה
דעלמא עלאה, ואהבת עולם רזא דעלמא
תתאה, עיי"ש. וא"כ משמע ג"כ דבשחרית,
שהוא זמן יותר נעלה, יאמר אהבה רבה,
ובערבית, נגד עלמא תתאה, אהבת עולם, ואי
סבירא ליה להזוה"ק דלעולם אומרינן אהבת
עולם, א"כ לענין מה הביא זה, אם אין אומרינן
אהבה רבה בשום פעם. ועיין שם עוד (בדף שז
ע"א) לבתר אהבה רבה לסלקא ולאתקשרא
בימינא כו'. וא"כ אומר בפירוש לאתקשרא
בבחי' אברהם דאמר למעלה (בדף רסג) דהוא
בחי' אברהם, ומה דאיתא (שם בעמוד ב')
ולבחר כו' שמא קדישא היינו אהבת עולם
אהבתנו, לולא דמסתפינא הייתי אומר שהוא
ט"ס: דלכאורה אי אפשר שיהא סתירה במאמר
אחד. ועיין עוד בזה"ק (חלק א' יא ע"ב) אהבה
רבה אהבה שלימתא. עיין עד שם (בחלק ב'
רנד ע"ב).

אבינו מלכנו בעבור כו' כן תחנונו
ותלמדנו: מלת "כן", לכאורה, אין

וצ"ל דשאני הכא, שהקפידו להדיא בכל
אחת מהגירסאות, שלא לומר רק לכל
מר כדאית ליה. ולהכי לא שייך לעשות
פשרה דנימרינהו לתרווייהו, וכך נראה דאין
לעשות פשרה לומר בשחרית אהבה רבה
ובערבית אהבת עולם, באם היו מחולקים גם
בערבית, אלא ודאי כמו שכתבתי, דבערבית
לא נחלקו מעולם ואומרים כלישנא דקרא
לדברי הכל. ולא פליגי אלא בשחרית,
ומטעמא דכתיבנא. ולפי מה שכתבתי, אין
לנהוג לומר בשחרית "אהבה רבה ואהבת
עולם אהבתנו" כו' כמו שאומרים בעלי
פשרה, כי חכז"ל לא חפצו בזה. ועיין בספר
המנהיג (סימן ל"ב) שכתב, שאם ירצה יאמר
אהבת עולם רבה אהבתנו.

ה. ומעתה, מאחר שהדבר תלוי בחלופי
גירסאות בגמרא, ולכל גירסא יש קפידא
שלא לשנות, ונתפשט הדבר אצל אבותינו,
חכמי אשכנז, לפסוק כהגירסא שלפנינו, לומר
בשחרית אהבה רבה, ולפי מה שכתב
הראב"י ז"ל היא נוסחא דווקנית, שהובאה
גם מהישיבה מירושלים, (ואף שהכה"ג כתב
כגירסת הרי"ף, מכל מקום הא יש גאונים
אחרים שהיה לפניהם הגירסא כמו שהיא
לפנינו, כמבואר בסדור רב עמרם גאון ז"ל).
א"כ אין לנו לשנות ממה שקבלו עליהם
אבותינו ז"ל, לפסוק כהך מאן דאמר. ועיין

מִהֶרָה, (וְהִבִּיאֵנוּ לְשָׁלוֹם) מֵאַרְבַּע כְּנָפּוֹת (כָּל) הָאָרֶץ, (וּשְׁבֵר עֲלֵנוּ מַעַל

◆ שירותא רצלותא ◆

המלה נא על פי אבודרהם, וכך מנסחים רמ"ק והתניא, וכ"כ בר"ח שם. ותן בלבנו להבין רב עמרם גאון ומחזור ויטרי¹¹⁸. וראה רש"י (בפירושו להרי"ף בברכת התורה פ"ק דברכות [ה, ב מדפי הרי"ף]). בינה שבנוסח ספרד - על פי סידורי הספרדים, של"ה ורמ"ק. והאר ענינו בתורתך ודבק לבנו במצותיך נוסח אשכנז וספרד שוים כאן, והוא על פי סידור אריז"ל, פרי עץ חיים (המדגיש; "וצ"ל וכו' ואין לומר בהיפך כמו שאומרים הספרדים"), של"ה (בהקדמת תולדות אדם וחוה) וראה פרישה (לסי' ס או"ח), ויש לנוסח זה סמך בגמרא (ברכות יז, א) עינך יאר במאור תורתך¹¹⁹. ברב עמרם גאון, במחזור ויטרי¹²⁰ ובאבודרהם הנוסח - והאר ענינו במצותיך ודבק לבנו בתורתך¹²¹. למען שבנוסח ספרד - על פי אבודרהם וסידור של"ה. כי בשם קדשך הגדול והנורא נוסח אשכנז, והוא על פי קבלת אריז"ל (פרי עץ חיים שער הקריאת שמע המדגיש: ואין לומר הגבור). בנוסח ספרד נוסף התואר הגבור על פי אבודרהם, רמ"ק וסידורי הספרדים. גם בסדר רב עמרם גאון ובמחזור ויטרי ישנם התוארים הגדול הגבור והנורא כשלעצמם, אבל הנוסח שם, בכללו, קצת שונה¹²².

הפיסקא ורחמיך הרבים אל וכו' סלה ועד אינה בנוסח אשכנז ולא בסידורי האריז"ל ושל"ה, והיא על פי רמ"ק וסידורי הספרדים, ועצם מקורה, בשינויים בסדר רב עמרם גאון מחזור ויטרי ואבודרהם. מהר והבא עלינו ברכה ושלום מהרה שבנוסח ספרד - על פי פרי עץ חיים, שם, המדגיש "וצ"ל כפול - מהר וכו' ושלום מהרה". ושביר עול הגויים מעל צוארנו שבנוסח ספרד - על פי אבודרהם, רמ"ק וסידורי הספרדים. ותולכנו קוממיות לארצנו על פי מחזור ויטרי (בשינוי קל, ומארבע כנפות תולכנו וכו') ואילו בסדר רבי עמרם גאון ובאבודרהם והולכנו קוממיות לארצנו¹²³. מהרה שהספרדים מוסיפים, לפי סידורי הספרדים. קוממיות לארצנו בספר שו"ת הלכות קטנות (סי' קמט) מצדיק המחבר את אמירת הנוסח גם לבני ארץ ישראל, כי הכוונה לאחינו שבארצות הגולה והתפוצות, וראה ההערות שלפנינו בתפילת שמונה עשרה, בברכת "את צמח דוד". והאר ענינו בתורתך - הפרמ"ג (בסי' מז) [משבצות זהב סק"ג]) מצדיק הבעת בקשה זו גם למי שאינו תלמיד חכם או שאינו בכלל עוסק בתורה, כי עצם כוונת התפלה, שיאר ה' עיני תלמידי חכמים, שהם עיני העדה, וראה מדרש רבה במדבר (פי"א [אות ו]) - "יאר ה' פניו אליך זה מאור התורה, שיאיר עינך ולבך בתורה ויתן לך בני תורה", וראה עטרת זקנים שם (אור"ח סי' מז) שממליץ לכוון כאן ובברכת התורה כשאומר ונהיה אנחנו וצאצאינו וכו', וכן בתפילת ובא לציון וכו', "בכל אלה מקומות יעשה תפלתו קבע להתפלל על בניו שיהיו לומדי תורה" וכו'. מלכנו שבנוסח ספרד - על פי ספר

◆ הערות ◆

118. וכך בפירושי סידור התפילה לרוקח. 119. הנוסח שם "עיניך יאירו במאור תורה". 120. במחזור ויטרי כ"י הסמינר הנוסח הוא "והאר עינינו בתורתך ודבק ליבנו במצותיך", ובכ"י לונדון הנוסח הוא "והאר עינינו במצותיך ודבק ליבנו ביראתך". הנוסח שהביא המחבר נמצא בכ"י גינצבורג מוסקבה. 121. וכך הנוסח בפירושי סידור התפילה לרוקח. 122. בפירושי סידור התפילה לרוקח הנוסח הוא "כי בשם קדשך בטחנו". 123. וכך הנוסח בפירושי סידור התפילה לרוקח. אכן בסדר רב עמרם גאון כ"י המוזאון הבריטי הנוסח הוא "ותולכנו".

צֹאֲרֵנוּ, וְתוֹלִיכֵנוּ (מִהָרָה) קוֹמְמוֹת לְאַרְצֵנוּ: כִּי אֵל פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת
אֲתָה, וּבָנוּ בְּחֶרֶת מָכַל עִם וְלִשׁוֹן. וְקִרְבָּתֵנוּ מִלִּפְנֵי לְשׁוֹן הַגָּדוֹל
בְּאַהֲבָה, לְהוֹדוֹת לָךְ וּלְיִחְדָּךְ וּלְאַהֲבָה אֶת שְׁמֶךָ (נ"א וְקִרְבָּתֵנוּ לְשׁוֹן
הַגָּדוֹל סֵלָה בְּאַמֶּת לְהוֹדוֹת לָךְ וּלְיִחְדָּךְ בְּאַהֲבָה): בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ, הַבּוֹחֵר
בְּעַמּוֹ וּשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה:

◆ עמק ברכה ◆

גאולת מצרים, בקשה על הגאולה, ואומרים
"צור ישראל" כו' ופדה כו', וכן בברכה זו
הסדר הוא, שלאחר "נגילה ונשמחה
בישועתך" צריך לומר "כי אל פועל ישועות
אתה" כו', ובוזו יש קישור יפה. אלא שאח"כ
השליבו בה תפלה על קיבוץ גלויות כמו בב'
ברכות האחרות, ועשאוה כמאמר מוסגר,
והסמיכוה לתיבת בישועתך, כדי שיהא לו
קישור בלשון. ואח"כ אומרים "כי אל פועל
ישועות אתה" וחוזר בזה לנגילה ונשמחה
בישועתך.

**וקרבנתנו מלכנו לשמך הגדול באהבה
להודות לך וליחדך ולאהבה**

את שמך: זה נוסח ספרד, והוא הנכון, כיון
שנתקנה ברכה זו לפני ק"ש, וקבעו בה מעין
פרשיות הראשונות של ק"ש, ובפרשה
ראשונה עיקרה ב' מצות, יחוד השם ואהבתו
יתברך שמו, ועל זה אומר "וליחדך ולאהבה"
את שמך, שהם ב' ענינים. ובמה שאנחנו
אומרים "ללמוד וללמד לשמור ולעשות", בזה
מקבלים עלינו עול תורה ועול מצות
שבפרשה השניה.

נחגו ההמונים לנשק הציצית בכל עת
שמוזכרין בפרשה זו תיבת ציצית, ועל
ידי זה מפסיקין בין תיבת ציצית לעל כנפי
בגדיהם. וזה שבוש. וצריך לתכופ ולומר ועשו
להם ציצית על כנפי בגדיהם. וכן כך צריך
לתכופ ולומר בלי הפסק ונתנו על ציצית הכנף
פתיל תכלת. ואין לנשק הציצית עד שיגיע
לויאמר וראיתם אותו ומסתכל בהן אזי
ינשקם. וכמ"ש הרמ"א ז"ל באו"ח (סימן כ"ד
סעיף ד').

להם קישור כלל בלשון עם מלת "בעבור". דלא
שייך לומר - בעבור שעשית עם אבותינו
ותלמדם, כן תחנונו ותלמדנו.

אלא היה צריך לומר "בעבור אבותינו כו'
תחנונו ותלמדנו". לכן נראה לי, שמה
שנדפס בסידורים סימני הפסק בין "עלינו"
ל"אבינו מלכנו", היא טעות. והכל דבור אחד.
והכי פירושו - אהבה רבה אהבתנו ה'
אלקיננו. המלה גדולה ויתירה חמלת עלינו
אבינו מלכנו. וכל זה עשית - בעבור אבותינו
שבטחו בך ותלמדם חוקי חיים. ועל זה אנו
מודים לך על שעבר, ומבקשים - כן תחנונו
ותלמדנו. גם עתה, כאשר למדת עמכם.
ואחר כך מבקשים על הכשרת הלב לקבל
השפעת התורה, מאתו יתברך שמו. כמו
שאנו מברכים נותן התורה בלשון הוה, שהיא
השפעה תמידית מאתו, יתברך שמו ויתעלה
להאיר עיני ישראל בתורתו הקדושה.

**והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ
כו' כי אל פועל ישועות אתה:**

כך בנוסח אשכנז. וגם הגה"ק הרב בעל
התניא ז"ל, בסידורו שסידר על פי נוסח מאור
עינינו האריוז"ל, ניסח כאן כמנהג אשכנז.
ונראה לי שהיא הנוסחא היותר נכונה. דברכה
זו לא נתקנה אלא לשבח לה' על בחירת
ישראל ובקשה על התורה, ולא על שאר
ענינים, אלא כדי לשמח לב העגומים,
המצפים לגאולה וישועה, קבעו אנשי כנסת
הגדולה בכל ברכה מברכת ק"ש, לפי ענינה,
גם בקשה על שיבת ציון. ולהכי קבעו כעין
מאמר המוסגר בברכת יוצר, "אור חדש על
ציון תאיר", ובברכת אמת ויציב, שנתקנה על

◆ שירותא רצלותא ◆

רמ"ק, סידורי ספרדים, כמו כן בספר אור צדיקים וראשית חכמה (שער אהבה). סלה באמת על פי מחזור ויטרי¹²⁴. אבודרהם, רמ"ק וסידורי ספרדים מנסחים לשמך הגדל באהבה, (נוסח שאחז בו מרן אדמו"ר הצדיק זצ"ל, ומכאן נובע הנוסח המורכב סלה באמת ובאהבה שבנוסח ספרד שלפנינו). להודות לך וליחדך ולאהבה את שמך וכ"כ בספר אור צדיקים וכך ניסח הרב בעל התניא. וליחדך באהבה נוסח ספרד ע"פ מחזור רומא בהסרת באמת וכך מנסחים המקובלים רבי שבתי ורבי יעקב קאפיל. נוסח אשכנז: וקרבתנו לשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה - על פי מחזור ויטרי¹²⁵.

קריאת שמע

שלוש פרשיות שבתורה - דברים [פרק] ו פסוקים ד - י. ופרק יא [פסוקים] יג - כב. במדבר [פרק] טו [פסוקים] לו - מב. פרשיות אלו מכילות שלושה עיקרי האמונה, היינו, מציאות השם - בפרשת שמע. האמונה ב"תורה מן השמים" - בפרשת והיה אם שמע, שהיא ענין של קבלת עול המצות הכתובות בתורה. שכן ועונש - בפרשת ציצית, המסיימת אני ה' אלקיכם, שעל זה דרשו חז"ל (מנחות מד, א) נאמן ליתן שכר לצדיקים ועונש לרשעים.

חלקי קריאת שמע המכילים את שלושת עיקרי האמונה

המנהג לקרותה בכל יום, הינו, לפי האגדה, עתיק מאוד: יעקב לא נפל על צואר יוסף ולא נשקו אמרו רבותינו שהיה קורא קריאת שמע, (כך מובא במדרש אגדה [בובר פרק מו] - "ולמה לא נשק יעקב ליוסף, לפי שהיה קורא באותה שעה בקריאת שמע"). וראה תשובות הגאונים (דפוס ליק סי' מה תשובה לח), מהרש"א בחידושי אגדות (יומא יט, ב), וספר זכור לאברהם (בלקוטים דף קפג). "ויגש הפלשתי השכם והערב" (שמואל א, יז טז) - "אמר רבי יוחנן כדי לבטלן מקריאת שמע שחרית וערבית" (סוטה מב, ב). "זיהי המה הולכים הלךך ודבר [מלכים ב, ב, יא] - במה היו עוסקים רבי אחווא ברבי זעירא אמר בקריאת שמע היו עוסקים, האיך מה דאת אמר ודברת במ" (ירושלמי ברכות פ"ה ה"א).

המקור לקריאתה בכל יום

עצם השם "קריאת שמע" - על פי מכילתא (בשלח פרשה א) "ויאמרו לאמר - רב נחמיה אמר שרתה רוח הקדש על ישראל ואמרו שירה, והשירה שהיו אומרים כאדם הקורא את שמע".

מקור השם "קריאת שמע"

על המנהג לאחוז הציציות בשעת קריאת שמע, ראה שו"ע או"ח (סי' כד). בנוגע למנהג מקובל זה, שומעים אנו התנגדות עצומה מפי כמה רבותינו הגאונים זצ"ל: רב האי גאון (בתשובת הגאונים המכונה "שערי תשובה" בסי' פח שם): "וששאלתם, כשיקרא אדם את שמע צריך לאחוז ארבע ציציותיו או לא. (תשובה) דבר זה לא דרך חכמים ותלמידים הוא, זה דרך יהירות הוא. וכי מאחר שהתבונן בציציותיו בשעת עטיפתן וברך עליהן, לאחר מכאן למה אוחזן בידו. אלא מעתה, כשמגיע לוקשרתם צריך נמי לאחוז בתפלין, ואם תאמר יאחוז כשמגיע וכתבתם, צריך לבוא לביתו ולהניח ידו על מקום מזוזה, הילכך העושה כן, צריך ללמדו ולהסבירו לו שלא יעשה". רב נטרונאי גאון: "האוחז בציציות שבידו כשהוא קורא את שמע, יהירותא היא", (מובא בארחות חיים ח"א עמ' ג ובכל בו סי' כב). (אבודרהם מצטט ג"כ דברי רב נטרונאי גאון אלה, ומסגנון לשונו שם ניתן להסיק, שגם דעתו מכריעה לכך). ובצורה יותר חריפה מתנגד לו רב משה גאון (שם) המסיים: "הילכך העושה כך צריך ללמדו ולהשביעו שלא יעשה כן". וראה ב"י (אור"ח סי' כד) שמביא דעת הגאונים הנ"ל ושל עוד מרבותינו הראשונים

ההתנגדות למנהג אחיזת הציצית בעת קריאת שמע

◆ הערות ◆